

כמה תוצאות כלכליות של התחדשות העלייה בקנה-מידה גדול¹

1. מבוא

זרם העלייה, שהואט מאז 1957, חזר וגבר בשנת 1961, והוא עתיד, כנראה, להגיע ב-1962 לממדים ניכרים. העלייה מגיעה עתה לישראל בנסיבות שונות מבחינה מהותית מאשר בתקופות קודמות של עלייה המונית: תמורות חשובות חלו במדיניות הקליטה של הממשלה והמוסדות הלאומיים, והתנאים הכלכליים במשק נשתנו אף הם במידה ניכרת.

גלי העלייה הקודמים הגיעו בתקופות שבהן עמדו במרכז בעיותיו של המשק — אבטלה ניכרת ומחסור מידי חמור במטבע חוץ. עתה, לעומת זאת, שוררת תעסוקה מלאה ואילו בעיית המחסור המידי במטבע חוץ איבדה מחריפותה. בעבר היתה מדיניות הקליטה מכוונת בעיקר לסיפוק צורכיהם המידיים של העולים, תוך הדגשת פתרונות לטווח קצר. אחד הקווים האופייניים למדיניות זו היה הריכוז הגיאוגרפי המודגש של העולים במקומות מסוימים. ואילו היום מושתתת מדיניות הקליטה במידה רבה יותר על סיפוק צורכיהם של העולים ברמה גבוהה יחסית, והיא מכוונת יותר לפתרונות של קבע, בייחוד בכל הנוגע לשיכון. הריכוז הגיאוגרפי אף הוא פחות מודגש.

מטרת הניתוח שלהלן היא לבחון מהן תוצאותיה הצפויות של עלייה בקנה מידה גדול בתנאים של היום — תנאי תעסוקה מלאה וגיאות כללית — ובמסגרת מדיניות הקליטה הנוכחית, משלוש בחינות מרכזיות: מאזן כוח העבודה, מאזן התשלומים והיקף ההשקעות — ולעמוד על השפעות הגומלין ביניהן². הניתוח נעשה בהכרח בעזרת מודל פשטני למדי, כשמכשיר הניתוח העיקרי הוא לוחות תשומה-תפוקה לשנת 1958, שעובדו בבנק ישראל³, בתוספת נתונים מעודכנים לשנת 1960. בטרם ניגש לעצם הניתוח, מן הדין לתאר בקווים כלליים את הרקע הכלכלי שציין את תקופות גלי העלייה הקודמים; מתוך כך נעמוד על התמורות שחלו בינתיים, הן בתנאים הכלכליים והן במדיניות הקליטה.

(א) הרקע הכלכלי בעת גלי העלייה הקודמים

בעלייה לישראל היו בעבר שתי תקופות, גיאות: תקופת העלייה ההמונית, שהחלה עם קום המדינה ונמשכה עד 1951, והשנים 1956 ו-1957 שבהן היתה העלייה מצומצמת יותר בממדיה. בשתי התקופות, ובייחוד בראשונה, היו התנאים הכלכליים שונים באופן מהותי משהם היום.

¹ המחקר נערך על-ידי מאיר מרחב. הוא הושלם לפני הפיחות של פברואר 1962, אך תוצאותיה הצפויות של המדיניות הכלכלית החדשה אין בהן כדי לשנות את סמקנותיו.

² תחזית דומה נעשתה על-ידי ד"ר א. ל. געתון, אם כי לגבי ההשפעה הצפויה על מאזן התשלומים בלבד. ראה הרבעון לכלכלה מס' 17-18, נובמבר 1957.

³ מיכאל ברונר, "קשרי גומלין, שימוש במקורות, ותמורות בפיתוח המשק הישראלי" — עומד להתפרסם על ידי בנק ישראל.

בתקופת העלייה ההמונית של השנים 1948 עד 1951 שררה במשק אבטלה נרחבת, אשר הנתונים הסטטיסטיים אינם משקפים, כנראה, את מלוא ממדיה. תחילה נתלווה לגל העלייה תהליך השחרור של חיילי מלחמת העצמאות, וחלק ניכר מן העולים שוכנו במחנות עולים והיו למעשה מבודדים מבחינה כלכלית מן היישוב הקיים. שוכני מחנות העולים, שהיו נתונים לטיפול של הסוכנות, לא נתקבלו לרישום בלשכות העבודה ולא נכנסו כלל לשוק העבודה. גם בשנים 1956 עד 1957 היה שיעור האבטלה גבוה, ובגלל המצב הבטחוני המתוח בשנת 1956 ומערכת סיני שרר גם בתקופה זו מחסור חמור במטבע חוץ.

הצד השווה בשני גלי העלייה מבחינת התנאים הכלכליים הוא, ששניהם חלו בתקופה של אבטלה נרחבת. בשנת 1949 הגיעה האבטלה לשיעור של 10 אחוזים, בקירוב, מכוח העבודה האזרחי — בלי להביא במניין את שוכני מחנות העולים, אשר כאמור לא נכנסו כלל לשוק העבודה — והיא ירדה בהדרגה עד 6 אחוזים ב-1951. לאחר מכן חזר שיעור האבטלה ועלה בצורה תלולה עד לנקודת השיא של 11 אחוזים ב-1953, בעקבות ההשפעות הדיפלואציניות של הפיחות והמדיניות הכלכלית החדשה, ומכאן ואילך שב וירד בהדרגה עד 7 אחוזים ב-1955. עם גבור זרם העלייה בשנים 1956 ו-1957 היה שיעור האבטלה שוב גבוה יותר — 8 אחוזים, ומאז הוא נמצא בירידה מתמדת: הוא הגיע ל-5 אחוזים ב-1960 והוסיף לרדת עד 4 אחוזים ב-1961. האבטלה הנרחבת, בת-הלוויה של גלי העלייה הקודמים, היתה פרי גורמים שונים, שלא כאן המקום לעמוד עליהם. אולם ראוי לציין שהיתה זו בעת ובעונה אחת תולדה וגורם מאפשר של מדיניות הקליטה. לחץ האבטלה יחד עם קווים אחרים של מדיניות הקליטה הקלו על ריכוזם הגיאוגרפי של חלק ניכר מן העולים, ששכנו במחנות העולים, במעברות וביישובים דמויי-מעברות.

העלייה ההמונית של התקופה הראשונה היוותה, בתנאי אותו זמן, מעמסה כבדה במיוחד מבחינת מאזן התשלומים, לא רק באופן מוחלט, בשל ממדיה הגדולים, אלא גם יחסית, בשל תכונותיה של מערכת הייצור שעמדה אז לרשות המשק. תחילה היתה מערכת הייצור נתונה בתהליך של הסתגלות לתנאי שלום, לאחר תקופה ארוכה שבה שובש מהלכם התקין של חיי הכלכלה ומערכת הייצור המוחשית עדיין היתה, בשלבי התחדשות והתהוות. המשק היה תלוי במידה רבה ביבוא לשם סיפוק צרכיו, הן אלה של היישוב הוותיק והן אלה של העולים החדשים. פיתוחם של ענפים מחליפי יבוא טרם החל ומרכיב היבוא היה גבוה, ואלמלא הפיקוח וההגבלות החמורות במסגרת תכנית הצנע היה מרכיב היבוא, ודאי, גבוה יותר. לעומת המצב היום סופק אז חלק גדול יותר מכל ביקוש נתון על ידי יבוא, וחלק קטן יותר על ידי התוצר המקומי. בלשון אחרת, כל לירה של ביקוש חייבה אז יבוא רב יותר ויצרה פחות תעסוקה מקומית מאשר היום, לאחר שמערכת הייצור המקומית התפתחה ודחקה חלק ניכר מן היבוא. גם אלמלא הגבילה אז מדיניות הקליטה — כפי שיוסבר להלן — את גידול הביקוש שנבע מן העלייה, ספק אם נמצאו במשק המתארגן והמתהווה של שנות 1948 עד 1951 גורמי ייצור מובטלים שהיה בהם כדי לספק ביקוש זה. גם לו נמצאו גורמי ייצור כאלה, היה ניצולם מוגבל, בהכרח, על ידי המחסור במטבע חוץ, שהיווה אז גורם ייצור מגביל ראשון במעלה.

כשהגיע גל העלייה השני, בשנים 1956 עד 1957, כבר עמד המשק לאחר תקופה של תמורות גדולות. מערכת הייצור התפתחה בינתיים במידה רבה, התלות ביבוא פחתה והייצור המקומי היה

¹ הנתונים על הממוצע היומי של המובטלים הרשומים בלשכות העבודה מצביעים אף על גידול רב יותר באבטלה בשנים אלו מכפי המשתקף בשיעורים הכוללים; ראה: אבנר הובנה, "כוח העבודה בישראל", לוח 7, עמ' 34. שיעורי האבטלה הכוללים המובאים על ידי הובנה מבוססים אף הם על נתוני לשכות העבודה, תוך התאמה עם האומדנים של סקרי כוח האדם. שיעורים אלה אינם כוללים את עובדי העבודות היוזמות אשר מבחינת הדיון כאן כמוהם כמובטלים. אילו נכללו אלה, היו שיעורי האבטלה גבוהים יותר.

מסוגל לספק חלק גדול יותר מכל ביקוש נתון. לא זו בלבד שנבנתה מערכת הייצור הפיסית, אלא היו מצויות גם עתודות של גורמי ייצור מובטלים — פרי ההשקעות הגדולות שנעשו בינתיים וטרם הגיעו לכלל ניצולת מלאה, וכן כוח עבודה מובטל רב. עתודות אלה איפשרו הרחבה ניכרת של התפוקה לאלתר. גם המחסור במטבע חוץ שוב לא היה חמור כל כך. השפעתה של העלייה בשנים 1956 ו-1957 על מאזן התשלומים היתה, איפוא, קטנה מזו של העלייה ההמונית שלאחר קום המדינה, לא רק בשל היקפה המצומצם יותר, אלא גם בגלל השינוי שחל בינתיים במשק מבחינת התלות היחסית ביבוא.

הביקוש לצריכה מצד העולים נקבע אז במידה רבה על ידי מקורות הכנסתם בתנאי אבטלה: עבודה חלקית, עבודות-ידחק ותשלומי העברה. גם רמת הביקוש של העולים שנקלטו, לכאורה, קליטה כלכלית, כגון ביישובים חקלאיים חדשים, היתה נמוכה מאשר אלמלא שררה ביישובים אלה במשך זמן רב אבטלה סמויה. ביקוש זה, אשר לגבי חלק לא מבוטל מן העולים היה קרוב לרמה של קיום-ידחק, השפיע רק השפעה מבוטלת על מערכת הייצור המקומית, ויצר אך מעט תעסוקה נוספת.

אולם, כפי שנווכח להלן, לא הביקוש הישיר, הנובע מן העלייה עצמה, הוא הגורם העיקרי הקובע את ממדי השפעתה של העלייה על מאזן כוח העבודה ועל היבוא בטווח הקצר, אלא היקף ההשקעה הנובעת ממנה, במישרין ובעקיפין. היקף ההשקעה מושפע במידה מכרעת על-ידי שתי התמורות שהזכרנו — במדיניות הקליטה, מכאן, ובתנאים הסטרוקטוראליים והקוניונקטוראליים במשק, מכאן.

(ב) תמורות במדיניות הקליטה

השינוי הבולט ביותר במדיניות הקליטה מתגלה בכך, שזו שואפת עתה להמציא לעולים שיכון קבע תוך זמן קצר. לא נדון כאן בגורמים השונים שחוללו או איפשרו שינוי זה. בלי ספק השפיעו כאן צורכי מדיניות הפנים ומדיניות החוץ, שיקולים הקשורים בסיכויי העלייה לטווח ארוך או ביחסים בין מדינת ישראל לבין הקיבוצים היהודיים בגולה. במובנה המצומצם יותר מושפעת, ודאי, מדיניות הקליטה במידה רבה גם מן העובדה, שבינתיים עלתה רמת החיים הכללית בארץ בשיעור ניכר. קליטה בתנאי צנע היתה אפשרית יותר במסגרת יישוב ותיק החי בעצמו בתנאי צנע והדוגל בערכים של חיי פשטות. בתנאים של היום היתה מדיניות הקליטה הקודמת מביאה להיווצרות פער בלתי נסבל מבחינה חברתית בין העולים החדשים לבין היישוב הוותיק. במידה לא מבוטלת היה ריכוזם הגיאוגרפי של העולים תנאי להצלחתה של מדיניות הקליטה הקודמת — וזאת ניתן לקיים רק במצב של אבטלה נרחבת. בתנאי שפע יחסי ותעסוקה מלאה לא זו בלבד שאין המדיניות הקודמת אפשרית עוד מבחינה חברתית, אלא ספק אף אם היא בת ביצוע מבחינה כלכלית: הבחינה הגיאוגרפית של מדיניות הקליטה קשורה קשר הדוק במדיניות פיזור אוכלוסיה והתיישבות המושתתת לאו דווקא על שיקולים כלכליים. בתנאי תעסוקה מלאה כמעט שאין פיזור האוכלוסיה ניתן לביצוע, אלא אם כן יהיו תנאי המגורים — הקובעים במידה רבה את רמת החיים — קרובים לאלה שבמקומות היישוב הוותיקים.

יהיו גורמיה של תמורה זו אשר יהיו — תוצאותיה הן הגדלת הוצאות הממשלה והמוסדות הלאומיים על קליטת עולים, ועוד יותר מכך — הגדלת ההשקעות במגורים. ראשיתה של תמורה זו חלה, כאמור, עוד בשנת 1957, שבה הורחבה הבנייה לשיכון עולים במידה ניכרת.¹ נוסף לכך יש לזכור, כי בשנים 1948 עד 1951 עדיין מצוי היה מלאי ניכר של בנייני מגורים

¹ ראה דו"ח בנק ישראל, 1957, פרק י"א.

נטושים בערים ובכפרים ערביים לשעבר. ומכאן, שגם אלמלא השינוי במדיניות הקליטה היתה העלייה מחייבת היום השקעה גדולה יותר בבנייני מגורים. במקביל להשקעות גדלו גם הוצאות הקליטה השוטפות של הממשלה והמוסדות הלאומיים, והביקוש הנוסף הנובע מקליטת העלייה גדול, איפוא, עתה במידה ניכרת מאשר בתקופות הגיאות הקודמות של העלייה. ביקוש זה, המופנה ברובו למוצרים ולשירותים מתפוקה מקומית, ממריץ את גידול התפוקה ויוצר על ידי כך ביקוש ניכר לעבודה.

(ג) השפעת העלייה על ההשקעות

ניתוח השפעתה של העלייה על ההשקעות היצרניות במשק בתנאים כלכליים שונים הוא עניין מסובך יותר, שכן הוא מחייב ניתוח מעמיק של מניעי ההשקעה הסגוליים לכל ענף וענף. ניתוח כזה חורג ממסגרת הדיון כאן; אולם ניתן לעמוד על תמורות המבנה שחלו במשק ועל השינויים בתנאים הקוניונקטוראליים בקווים כלליים, שיהיה בהם כדי להצביע על מגמתה והיקפה הכמותי של השפעת העלייה.

היקף ההשקעות בשירותים הציבוריים, הצרכניים, כגון בתי חולים, בתי ספר ושירותי מינהל ציבורי, מושפע, ודאי, לא מעט מהיקפה של העלייה וממדיניות הקליטה. בתוך ההשקעות היצרניות יש להבחין בין השקעות עסקיות לבין השקעות המיועדות ליצירת התשתית הכלכלית. האחרונות ממומנות בחלקן הגדול מקופת הציבור, והיקפן נקבע, בדרך כלל, על-יסוד שיקולים של הטווח הארוך ועל ידי מקורות המימון העומדים לרשות הממשלה. ואף כי בטווח הארוך יש, ודאי, קשר בין היקף ההשקעות אלה לבין גודל האוכלוסיה, וממילא גם לבין היקף העלייה, אין זה אלא קשר עקיפין. יש להניח שההשקעות העסקיות מושפעות יותר משיקולים של הטווח הקצר; היקפן רגיש יותר משום כך לתנודות קוניונקטוראליות, ובתקופה של גיאות כלכלית יש לצפות לגידולן, במידה שמבחינת זמינות המקורות אין מגבלה.

צירוף הגורמים הקובעים את היקף ההשקעה מכביד על מציאת קשר סטטיסטי ברור או קשר סיבתי בין השינויים בהיקף ההשקעות היצרניות לבין התנודות בזרם העלייה. אולם כיוון שההשקעות הנקבעות על ידי ציפיות המשקיעים הפרטיים קובעות במידה רבה אם תתרחב ההשקעה מעל להיקף שנקבע אכסוגנית רשאים אנו לומר, כי בעוד שציפיות שוק שליליות לא תגרומנה בהכרח לירידת היקף ההשקעות למטה מרמה מסוימת, תבאנה ציפיות אופטימיות לגידול בהשקעות. במיוחד כך הדבר, אם ציפיות אלה מתייחסות להחששה בקצב הגידול של התפוקה. להשקעות הלא-עסקיות, שרובן נעשות על ידי הממשלה או במימונה הישיר, ולהשקעות המיועדות לחידוש נכסים שנתבלו, תיוספנה במקרה זה השקעות עסקיות פרטיות. היקפן של אלה אינו נתון כיום להגבלה ממשית מבחינת מקורות המימון בכלל ומקורות מטבע החוץ בפרט.

יש להניח, כי בשנים הקודמות היה שיעור האבטלה הגבוה, לפחות בחלקו, פרי הפיגור בקצב ההשקעות היצרניות לעומת קצב הגידול בכוח העבודה במשק. הסיבות לפיגור זה היו, ודאי, שונות בשתי תקופות העלייה העיקריות, ולא כאן המקום לעמוד עליהן בפרטות. די אם נציין שני גורמים עיקריים: בתקופת העלייה ההמונית שלאחר קום המדינה הוגבל היקף ההשקעה, כפי הנראה, לא רק על ידי המחסור במקורות השקעה, ובייחוד במטבע חוץ — המהווה גורם מגביל במיוחד לגבי ההשקעות במשק הישראלי — אלא גם על ידי היכולת הארגונית והפיסית. הבנייה וההתקנה, הארגון וההרצה של מערכת הייצור המוחשית היו מלווים באותה תקופה בהתגבשות הנושא האנושי, וקצב ההתקדמות של האחרון קבע לא מעט את קצב ההתקדמות בראשונות. נראה כי בתקופה השנייה שוב לא היווה כושר ההתרחבות הארגוני-פיסי מגבלה לגבי גידול ההשקעות באותה מידה כמו לפני כן. אך בעוד שאין ראיות לצמצום ההשקעות הציבוריות השונות, אם צרכניות ואם יצרניות, בשנים 1956 ו-1957, נראה שציפיות השוק לא היו אז, בייחוד

ב-1956, אופטימיות ביותר, והדבר השפיע בלי ספק על היקף ההשקעות העסקיות. מלבד זאת היתה שנת 1956 גם שנה של מתיחות מדינית-בטחונית חמורה, שהגיעה לשיאה במבצע סיני, והביאה עוד בראשית אותה שנה להאטה בקצב הגידול של המשק האזרחי.

(ד) הרקע הנוכחי

הן מבחינת המבנה הבסיסי של המשק ומערכת הייצור והן מבחינת התנאים הקוניונקטוראליים שונה הרקע הכלכלי היום תכלית שינוי מאשר בתקופות גלי העלייה הקודמים. רמת התעסוקה גבוהה משהיתה אי-פעם, ופרט לאזורים מסוימים, שוב אין האבטלה הקיימת היום, למעשה, בגדר אבטלה כלכלית. בענפים שונים החל מתגלה מחסור בעובדים, ולא בעובדים מקצועיים בלבד (כמחסור שהיה קיים גם בעבר בעת ובעונה אחת עם אבטלה, ששיעורה בשכבות השונות היה גדול יותר ככל שהרמה המקצועית היתה נמוכה יותר), אלא גם בסוגים מסוימים של עובדים בלתי מקצועיים או מאומנים למחצה.

התעסוקה המלאה מאפשרת קליטה כלכלית מיידית של העולים, ולכן גדול ביקוש העולים לצריכה יותר מאשר בעבר. יתר על כן, יש יסוד להניח, שתנאים אלה בד בבד עם מדיניות השיכון החדשה מביאים אף לגידול בביקוש למוצרים בני קיימא מצד העולים. מחד, מביאה החשת בניית שיכון הקבע גם להחשה של רכישת ציוד בית, שהביקוש לו הוא ביקוש נלווה לשיכון; ומאידך, מביאים רמת החיים הכללית הגבוהה והביטול או, לפחות, ההחלשה של מגמות הריכוז הגיאוגרפי לחיזוק מגמות החיקוי במבנה הצריכה. התעסוקה המלאה והקליטה הכלכלית המיידית יוצרים אצל העולים ציפיות להכנסה בטוחה וגבוהה יחסית, והם מסוגלים יותר מאשר בעבר לקבל הלוואות ולהגדיל את הביקוש שלהם מעל להיקף הכנסתם השוטפת.

התמורות במצב הכלכלי הביאו גם להגדלת הוצאות הקליטה של הממשלה והמוסדות הלאומיים. יש להניח שתמורות אלה היו מחייבות שינוי במדיניות הקליטה גם אלמלא שיקולים אחרים, הקיימים מכוח עצמם. תנאי התעסוקה המלאה שוב אינם מאפשרים את ריכוזם הגיאוגרפי של העולים ואת החזקתם הממושכת במחנות עולים או ביישובים דמויי מעברות, אלא מחייבים בניית שיכוני קבע. הביקוש המקומי גדל על-ידי כך במידה ניכרת, לא רק משום שההוצאה המוחלטת על בניית דירות קבע גבוהה יותר, אלא גם משום שמרכיב היבוא כאן נמוך מאשר בבניית מגורי ארצי. הוא הדין בהשקעה בשירותים ציבוריים. ככל שגדול יותר חלקה של העלייה המופנה ליישובים חדשים, לערי עולים וכיוצא באלה, מודגשים תהליכים אלה יותר בשל הצורך להבטיח את השתרשותם של העולים במקומותיהם ולהחליש את כוח המשיכה של מרכזי היישוב הוותיק.

חשיבות רבה עוד יותר נודעת בתנאים אלה של משק-גיאות להשפעתה של העלייה על ההשקעות היצרניות. שלא כבעבר שוב אין המשק נתון ללחץ של מחסור מידי במטבע חוץ, שכן היתרות העומדות לרשותו מגיעות להיקף ניכר. גם התנאים בשוק ההון העולמי מאפשרים גיוס מקורות נוספים בלי קושי רב. מבחינת המקורות אין, איפוא, מגבלה ממשית לגבי הרחבת ההשקעות. גם מבחינת כושר הביצוע — בעיקר של השקעות בענפי משק מסורתיים, שבהן בייחוד

¹ ראה דו"חות בנק ישראל, 1956, עמ' 93, ו-1957, עמ' 155. חלק ניכר מן ההשקעות בתעשייה, המושפעות על-ידי ציפיות השוק יותר מהשקעות אחרות, הופנה או לחידוש ציוד מיושן, ולא להגדלת כושר הייצור השוטף. רמת ההשקעות או היתה לא במעט תוצאה של יוזמת הממשלה, שדירבנה את תעשיינים באמצעים שונים להגדיל את השקעותיהם ולנצל את כספי השילומים מגרמניה. ב-1956 התממשו, בניגוד למגמה באותה שנה, השקעות רבות שנבעו מהזמנות של שנים קודמות. אלמלא כן היה היקף ההשקעות ודאי קטן יותר. ראה דו"ח בנק ישראל, 1956, עמ' 178.

צפויה התרחבות בעקבות גידול הביקוש המקומי – אין המשק עומד בפני מגבלה של ממש, בתחום רחב מאד.

בניגוד לשנים 1948 עד 1951, ובמידה פחותה מזו לשנים 1956 ו-1957, קטנה עתה תלותו של המשק ביבוא במידה ניכרת, ולביקוש הנוצר עקב חידוש העלייה בממדים גדולים תהיה איפוא, השפעה רבה יותר על מערכת הייצור המקומית. הביקוש הרב יחסית שמקורו בעלייה – הן כתוצאה מן הגידול בהכנסה הנובע מן הקליטה הכלכלית המיידית והן כתוצאה מההוצאות הציבוריות לצריכה ולהשקעה במגורים – נוסף עתה לביקוש הגואה בלא-הכני. הרחבה נוספת זו של הביקוש היה בה כדי לדרבן את פעילות ההשקעה באמצעות השפעתה על ציפיות השוק של היצרנים, גם אלמלא היה המשק מתקרב למצב של מחסור בעובדים. המחסור בעובדים מהווה תמריץ נוסף להשקעות, המכוונות לאפשר למערכת הייצור לספק את הביקוש המתרחב והולך בעזרת תוספת עובדים קטנה יחסית. כפי שנראה להלן, עשויה השפעתן של ההשקעות, שהן פרי גורם זה, על מאזן כוח העבודה ועל היבוא להיות גדולה בהרבה מההשפעה הישירה של הביקוש למוצרי צריכה ושל השקעות צרכניות.

בתנאים של עודף ביקוש לכוח עבודה עשוי, איפוא, גל עלייה חדש להביא בנסיבות מסוימות לא להיווצרות אבטלה, כפי שאירע בתקופות שעמדו בסימן מגבלות לגבי הרחבת ההשקעות, מדיניות קליטה שונה, רמת ביקוש צרכני נמוכה מצד העולים ואבטלה של כל גורמי הייצור המקומיים – אלא, להיפך, להגדלת המחסור בעובדים, לפחות בטווח הקצר. כל זאת – כשהדברים אמורים בגל עלייה אחד; ואילו בתנאים של זרם עולים קבוע עשוי עודף הביקוש לעבודה להתקיים תקופה ממושכת למדי.¹

יש, איפוא, מקום לבדוק, מה תהיה השפעתו של גל עלייה בשלושת התחומים שהזכרנו: מאזן כוח העבודה, צורכי היבוא ומאזן התשלומים בכלל ופעילות ההשקעות. הניתוח שלפנינו הוא נסיון לאומדן כמותי של השפעות אלה על יסוד ההנחות שבמבנה המשק יישאר בעיניו וכי במדיניות הכלכלית הכללית לא יחול כל שינוי שמטרתו לסתור זו או אחרת מן התוצאות הצפויות. השלכה זו של המגמות הקיימות עשויה להצביע על אמצעים אפשריים להכוונת מהלך הדברים ולמניעת התפתחויות שליליות, העלולות לתת את אותותיהן במשק גם לאחר חלוף ההשפעות המיידיות של העלייה.

האומדנים המובאים להלן נעשו בעזרת לוחות תשומה-תפוקה ובעזרת אומדנים של מלאי ההון בענפי המשק השונים לשנת 1958² וכן נתונים עוקבים לשנת 1960, שעובדו בבנק ישראל. הלוחות והנתונים האחרים הקשורים במחקר ה"תשומה-תפוקה", מאפשרים לאמוד, על יסוד הנחות ידועות, את הגידול הצפוי בהשקעות, את התפוקה המקומית הדרושה לביצוע השקעות אלה ולסיפוק יתר הביקוש הנובע מן העלייה, את היבוא ואת כוח האדם הדרוש. תיאור ההנחות ושיטת האומדן וכן ניתוח הממצאים מובאים להלן. טיב נתוני היסוד העומדים לרשותנו בשלב זה מחייב

¹ על אף השוני הרב בתנאים ייתכן כי תגובת המשק על גל עלייה תהיה דומה במידה רבה לזו של המשק הארץ-ישראלי בימי המנדט; ראה: דוד הורוביץ, "הכלכלה הארץ-ישראלית בהתפתחותה", תשי"ח, הוצאת מוסד ביאליק, ובמיוחד ע' 76, 79 ואילך ו-167; וכן "כלכלת ישראל", תשי"ד, הוצאת מסדה, ע"ע 52 עד 58; ד. הורוביץ מנתח שם את הקשר ההדוק בין העלייה והרחבת הביקוש הנובעת ממנה לבין הרחבת ההשקעות, ואת קשרי הגומלין בין הבנייה לבין תהליך התייעוש. המבדיל את תקופות העלייה ההמונית שלאחר קום המדינה מתקופת המנדט מבחינת ההשקעות הוא היווצרותן של מגבלות שלא היו קיימות בימי המנדט; הצד השווה בין תקופת המנדט לבין התקופה הנוכחית הוא סילוקן של מגבלות אלו, לפחות בטווח הקצר (למשל, מגבלת מטבע החוץ או הומינות של הון השקעות בכלל), והרמה הגבוהה של ביקוש הנובעת מן העלייה בהווה.

² מיכאל ברונו, שם, וכן ד"ר א. ל. געתון, שם. לצורך אומדני מלאי ההון הקבוע מסתמך ברונו במקצת על האומדנים הכלליים של ד"ר געתון ובמקצת על נתונים מוקדמים מתוך מחקר על המבנה הפיננסי של החברות בישראל. תוצאותיו של מחקר זה מתפרסמות במקום אחר בספר זה.

הסתייגויות מרחיקות לכת לגבי מידת הדיוק של התוצאות המפורטות ; אולם בעוד שלגבי הענפים הבודדים אין התוצאות בעלות מהימנות יתירה, מביא הניתוח הענפי המפורט — המיוחד לשיטת ה'תשומה-תפוקה', לידי כך, שהטעויות נוטות להתבטל אהדדי, והתוצאות הכוללות יש בהן משום כך מידה רבה יותר של מהימנות.

2. ההנחות ושיטת האומדן

תוספת הביקוש הצרכני הנובעת מן העלייה בתנאי תעסוקה כלכלית מלאה אין בה, כשלעצמה, כדי להשפיע השפעה של ממש על מאזן כוח העבודה של המשק. אם להתעלם מאפשרות של חיסכון שלילי מסוים, נקבעת רמתו של ביקוש זה על ידי רמת ההכנסה של העולים. כמות העבודה הנתרמת על ידי העולים עצמם לא תוכל, איפוא, להיות קטנה מכמות העבודה הדרושה לסיפוק הביקוש שלהם, אלא להיפך — אם לא ננית הנחות בלתי מציאותיות, הרי מספקים העולים כוח עבודה גדול מזה הדרוש לסיפוק הביקוש הנובע מן התמורה לעבודתם¹. אפילו נוסיף לביקוש הצרכני הישיר של העולים את הביקוש הנובע מהוצאות הקליטה השוטפות של הממשלה והמוסדות הלאומיים, עדיין לא יהיה בכך כדי לשנות את מאזן כוח העבודה. גם השפעת התוספת לביקוש הצרכני על היקף היבוא אינה גדולה, יחסית, בשל מרכיב היבוא הנמוך בצריכה.

אולם מדיניות הקליטה הנוכחית מחייבת השקעות ניכרות בבנייה לצורכי שיכון העולים ואספקת השירותים הציבוריים הנוספים לדרושים לקליטת העלייה. השקעות אלו נעשות כמעט בד בבד עם העלייה, והיקפן עולה בהרבה על היקפו של הביקוש הצרכני. לביקוש הצרכני הישיר של העולים ושל מוסדות הקליטה יש להוסיף, איפוא, את הביקוש המידי לנכסי השקעה צרכנית². כל הביקוש הנובע ממקורות אלה מהווה תוספת לביקוש גואה, שהוא פרי גורמים שאינם קשורים בעלייה, ומביא להאצה בקצב הגידול של הביקוש במשק. כאמור, עשויה האצה זו לגרום גידול בהשקעות. בהמשך הדברים ננסה להראות שהיקפן של השקעות יצרניות אלה עלול אף להיות גדול בהרבה מהיקף הביקוש הראשוני הנובע מן הצריכה ומן ההשקעות הצרכניות.

בשלב הראשון של הניתוח נאמוד את הביקוש הצרכני ואת ההשקעות הצרכניות, ובעזרת לוחות תשומה-תפוקה — את התפוקה המקומית הדרושה כדי לספק ביקוש זה. מרכיבי היבוא של התפוקה לענפיה יחד עם נתונים על מרכיבי היבוא הישירים של קבוצות המוצרים השונות, שמהן מורכב הביקוש הנתון, מאפשרים את אומדן היבוא הדרוש. בעזרת אומדן התפוקה המקומית, המתקבל בדרך זו, ובעזרת מרכיבי תשומת העבודה בכל ענף יחד עם אומדנים ישירים לגבי כוח העבודה הנוסף, הדרוש בשירותים הציבוריים, נוכל לחשב את סך תוספת העבודה הדרושה במשק. כן יאפשרו אומדני התפוקה יחד עם הנתונים על מלאי ההון הקבוע בכל ענף לאמוד את היקף ההשקעה היצרנית. לבסוף, נאמוד את תרומתה הצפויה של העלייה לכוח העבודה, ומכאן נוכל להסיק על השינויים במאזן כוח העבודה במשק, בהנחה שהממשלה לא תנקוט באמצעים מאזנים שתכליתם לסתור את השפעת העלייה.

¹ התמורה לעבודה כוללת, מלבד תשומת עבודה מקומית, גם תשומה של יבוא ושל פחת, אשר בטוח הקצר הוא חלק מן החיסכון הגולמי. ממילא תהיה כמות העבודה המקומית, הדרושה לסיפוק הביקוש הנובע מסכום שכר כלשהו, קטנה מכמות העבודה שסופקה תמורת אותו שכר.

² ההשקעה הצרכנית מוגדרת כאן כהשקעה בנכסים שהם עצמם או שירותיהם הישירים נצרכים במשך הזמן — שיכון, שירותים צבוריים, בריאות, חינוך וכדומה — להבדיל מהשקעה בנכסי ייצור, שהיא השקעה בנכסים המשמשים כאמצעי ייצור ונצרכים תוך כדי תהליך הייצור והחליפין המסחריים.

אומדן הביקוש הראשוני מורכב מאומדנים נפרדים לגבי צריכת העולים עצמם, לגבי הוצאות מוסדות הקליטה ולגבי ההשקעות הצרכניות. אם אין כאן טעויות שיטתיות, יש להניח שהטעויות באומדנים הנפרדים נוטות להתבטל אהדדי. מובן מאליו, שאומדן התפוקה הכוללת, המבוסס על אלה, מהימן יותר מן האומדנים המפורטים לגבי כל ענף וענף בפני עצמו.

כל האומדנים נעשו לגבי תוספת של 10,000 עולים. אולם יש להדגיש שאין הכוונה להציג את השפעתה של העלייה בצורה מיכאנית כפונקציה של מספר העולים. אין ספק שתוספת עולים קטנה יחסית לא תשפיע על המשק בצורה המתוארת כאן, שכוחה יפה לגבי תוספת עולים ניכרת. כן יש לזכור ששיטת האומדן כאן מתעלמת כליל מקיום קשיחויות בשוק העבודה. בנסיבות מסוימות עלולות קשיחויות אלה לגרום לכך שבעת ובעונה אחת עם מחסור בעובדים במקצועות מסוימים תשרור אבטלה במקצועות אחרים.

(א) הצריכה הפרטית של העולים

רמת הצריכה הפרטית של העולים תלויה כמובן ברמת הכנסתם. לפי הנחות הניתוח שלפנינו ייקלטו העולים קליטה כלכלית סמוך לבואם ארצה. לצורך אומדן הצריכה הסתמכנו על נתוני סקר הוצאות המשפחה 1959/60 לגבי עולים שהגיעו לארץ בשנים 1955 עד 1958 ולגבי הצריכה הממוצעת של כלל האוכלוסיה. האומדן נעשה בנפרד לגבי יוצאי אסיה ואפריקה ולגבי יוצאי אירופה ואמריקה.

האומדנים המבוססים על נתונים אלה הם בהכרח גסים למדי; שכן אין להניח, שרמתה המוחלטת, ולא כל שכן הרכבה, של צריכת העולים החדשים בשנתם הראשונה והשנייה בארץ דומות לאלה של עולים היושבים בארץ כבר שנים מספר; גם היקפו המצומצם של המדגם גורע ממהימנות נתוניו, ולכן יש לראות את האומדן, המבוסס עליהם, בגדר קירוב בלבד. מאידך, מן הראוי לחזור ולהדגיש, כי לפי אומדנינו אין הצריכה הפרטית של העולים מהווה אלא כחמישית בלבד מסך כל הביקוש הראשוני הנוצר על ידי העלייה בשנה הראשונה, ולפיכך עשוי האומדן הכולל לשאת תחום טעות ניכר בלי לערער את הניתוח כולו.

בהתאם להרכב סל הצריכה של העולים, לפי סקר הוצאות המשפחה, מוינה הצריכה, לפי אומדן זה, לשתי קבוצות לפי מקור המוצרים: יבוא ישיר לצריכה, מכאן, ותפוקת ענפי מקור מקומיים, מכאן. מן הנתונים שנתקבלו בדרך זו לגבי כל ענף וענף במשק הופחתו מתחי השיווק, ההובלה והמסים העקיפים — על-יסוד נתוני לוחות ה"תשומה-התפוקה" הבסיסיים ל-1958. אומדני הצריכה הסופיים בכל ענף וענף, לפי הערך ליצרן, שימשו בסיס לחישוב התפוקה המקומית הגולמית שהיא תוצאה של אותו ביקוש¹.

אומדן הצריכה של העולים בשנה השנייה לבואם מבוסס על ההנחה של גידול בשיעור של 6 אחוזים לנפש, בהתאם למגמה המציינת את כלל האוכלוסיה בארבע השנים האחרונות. התחלקות הגידול בצריכה בין קבוצות המוצרים השונות נקבעה על-יסוד אומדנים של גמישויות הוצאה, אשר שימשו גם לעריכת התחזיות הכלכליות הכלליות בבנק ישראל². בהעדר נתונים, העשויים לשמש בסיס לאומדן גמישויות ההוצאה המיוחדות של העולים החדשים, שימשו כאן אומדנים ממוצעים לגבי כלל האוכלוסיה³. ההסתייגויות שהועלו לעיל לגבי אומדן הצריכה

¹ חלוקת יתר הביקוש הנובע מן העלייה — ההוצאות השוטפות של המוסדות הלאומיים וההשקעות הצרכניות — לפי ענפי המקור, והתרגום מערכים לצרכן לערכים ליצרן נעשו באותה דרך.

² אומדני הגמישויות ואומדן הגידול הכולל בצריכה, המבוסס עליהן, מובאים בנספח, לוח 1.

³ אומדני הגמישויות הללו מבוססים בחלקם על ממצאיו של מר ניסן לויתן על יסוד סקר הוצאות המשפחה, 1956/7; ראה: מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, דין וחשבון חמישי; בחלקם הם מבוססים על גמישויות הוצאה שנאמדו על יסוד סדרות עיתיות של הצריכה; לגבי חלק מהם לא היה מנוס מהנחות שרירותיות.

הבסיסי כוחן יפה גם כאן, ואף ההצדקה לשימוש בנתונים אלה למרות מגרעותיהם היא אותה הצדקה ממש; מלבד זאת, היתה מטרת האומדן הנפרד לגבי השנה השנייה מיתודית בעיקר. מדידה מדויקת יותר של הגדלים הכלכליים הקשורים בעלייה – ובין היתר של הרגלי הצריכה של העולים – עשויה לאפשר ניתוח מבוסס יותר בעתיד.

(ב) הוצאות הממשלה והמוסדות הלאומיים

לביקוש הראשוני הנובע מן הצריכה הפרטית של העולים יש להוסיף את ההוצאות השוטפות של מוסדות הקליטה ואת ההוצאות לשיכון ולהשקעות צרכניות אחרות. הוצאות הקליטה השוטפות מורכבות מהוצאות מחלקות הקליטה, העלייה ועליית הנוער של הסוכנות היהודית. לצורך הניתוח הובאו בחשבון רק אותן הוצאות המוצאות במשק הישראלי. כן לא הובאו בחשבון הוצאות מחלקת ההתיישבות על השקעות הקשורות בעלייה במידה זו או אחרת. אומדן ההשקעה היצרנית הנובעת מן העלייה נעשה, כפי שנראה להלן, בדרך אחרת. מאומדני ההוצאה השוטפת, שנתקבלו ממחלקותיה השונות של הסוכנות היהודית, נוכו גם הוצאות המינהל, שכן גם אומדן הגידול הכולל בשירותי המינהל הציבוריים, הנובע מן העלייה, נערך לגבי הצריכה הציבורית כולה, לרבות המוסדות שלא למטרת רווח, כחטיבה אחת. כן נוכו ההלוואות לעולים למטרות צריכה, הכלולות כבר באומדן הצריכה הפרטית. כל ההוצאות השוטפות הללו וכן ההשקעה בשיכון נוקפו לשנת העלייה הראשונה. ההשקעות הצרכניות האחרות חולקו בין שלוש השנים שלאחר שנת העלייה – בחלקן לפי אומדני משרד הפנים, ובחלקן באופן שרירותי. ההנחה כאן היתה, שההוצאות אינן תלויות בהרכב העלייה לפי ארצות המוצא.

בדומה לאומדני הצריכה הפרטית כוללים גם אומדנים אלה מיון ההוצאות ליבוא ישיר ולענפי המקור המקומיים, וכן תרגום ממחירים לצרכן למחירים ליצרן. (ראה לוח 2 בנספח, ולוח 1 להלן).

לוח 1

אומדן הביקוש הראשוני הנובע מן העלייה, לפי מרכיביו

(אלפי ל"י, מחירי 1960)

לכל 10,000 עולים *				מרכיבי הביקוש הראשוני
שנה ד'	שנה ג'	שנה ב'	שנה א'	
9,185	8,498	7,865	7,292	הצריכה הפרטית של העולים
			4,425	הוצאות הקליטה השוטפות
			20,000	ההשקעה בשיכון
				השקעה צרכנית אחרת
	202	369	1,098	מוסדות חינוך
	396	429	429	מוסדות בריאות
38	151	192	222	מוסדות אחרים
9,223	9,247	8,855	33,466	סך כל הביקוש הראשוני

* מהציתים מאכיה ומאפריקה ומהציתים מאירופה ומאמריקה.

(ג) התפוקה המקומית הנובעת מן הביקוש הראשוני

אומדן הביקוש הראשוני מענפי הייצור המקומיים, שהובא לעיל, שימש יסוד לחישוב התפוקה המקומית הדרושה לסיפוק אותו ביקוש. החישוב נעשה, כאמור, בעזרת לוחות תשומה-תפוקה לשנת 1958, המכילים פירוט ל-25 ענפי משק; הוא נערך לגבי כל אחד ממרכיבי הביקוש הראשוני ולגבי כל אחת מן השנים בנפרד. נתקבל, איפוא, אומדן של התפוקה המקומית הדרושה לסיפוק הצריכה של העולים, לסיפוק הביקוש מהוצאות הקליטה השוטפות ולסיפוק הביקוש הנובע מן ההשקעות הצרכניות. בגלל ההבדלים בין רמות הצריכה של עולים מארצות שונות נערכו החישובים בנפרד גם מבחינה זו.

לוח 2

התפוקה המקומית הדרושה לסיפוק הביקוש הראשוני, הנובע מן העלייה, לפי מרכיביו
(אלפי ל"י)

לכל 10,000 עולים				מרכיב הביקוש הראשוני
שנה ד'	שנה ג'	שנה ב'	שנה א'	
15,675	14,538	13,489	12,519	הצריכה הפרטית של העולים
			6,255	הוצאות הקליטה השוטפות
61	1,218	1,627	37,635	ההשקעה בשיכון וההשקעות הצרכניות
				סך כל התפוקה המקומית הדרושה לסיפוק הביקוש הראשוני
15,736	15,756	15,116	56,409	

האומדנים המפורטים לגבי הענפים השונים (ראה הנספח, לוח 3) הם הבסיס לחישוב כוח העבודה ויבוא חומרי הגלם הדרושים לייצור תפוקה זו. אומדן יבוא חומרי הגלם ואומדן היבוא הישיר לצריכה סופית מהווים יחד את אומדן צורכי היבוא הנובעים מתוספת העלייה.

(ד) אומדן תרומת העלייה לכוח האדם

כדי לנתח את השפעתה הצפויה של העלייה על מאזן כוח העבודה במשק יש צורך באומדן כוח העבודה הדרוש לסיפוק הביקוש הנובע מן העלייה, מצד אחד, ובאומדן תרומתה של העלייה לכוח העבודה, מצד שני. אומדן התרומה לכוח העבודה מבוסס על השיעורים הממוצעים של ההשתתפות בכוח העבודה אצל עולים חדשים בגיל העבודה (14 שנה ומעלה), לפי יבשת המוצא, בשנים 1955 עד 1960. שיעור בני גיל העבודה בין העולים הגיע ל-65 אחוזים אצל יוצאי אירופה ואמריקה ול-55.7 אחוזים — אצל יוצאי אסיה ואפריקה. שיעור ההשתתפות בכוח העבודה באוכלוסיה בכללה עמד בשנים 1957 עד 1960 על 55.7 אחוזים, בממוצע, מכלל בני גיל העבודה אצל יוצאי אירופה ואמריקה, ועל 48.6 אחוזים — אצל יוצאי אסיה ואפריקה.¹ אם לא ישתנו

¹ לפי נתוני סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה; ראה שנתון סטטיסטי מס' 11, ע"ע 310 ו-317, ושנתון סטטיסטי מס' 12, עמ' 359. שיעורי ההשתתפות אלה מתייחסים לעולים שהגיעו אחרי 1948. אך השוואת שיעורי ההשתתפות בשנים שונות אינה מצביעה על תמורות של ממש.

שיעורי ההשתתפות בכוח העבודה אצל העולים גם בעתיד, יהיה מספר העובדים לכל 10,000 עולים, כמובא בלוח 3.

לוח 3

אחוז העובדים בין העולים, לפי יבשת המוצא

יבשת המוצא	מספר העובדים על כל 10,000 עולים
אירופה-אמריקה	$3,620 = 0.65 \times 0.557 \times 10,000$
אסיה-אפריקה	$2,707 = 0.557 \times 0.486 \times 10,000$
ממוצע ל-10,000 עולים משתי היבשות	3,164

המקור: מהושב לפי שנתון סטטיסטי מס' 11 ומס' 12.

האומדן מתייחס למספר העובדים; ברם, יש לזכור כי גם במצב של תעסוקה מלאה אין העולה מתחיל לעבוד, בדרך כלל, מיד בבואו ארצה; ומשהוא מתחיל לעבוד עבודה מלאה — נמוך פריונו, בדרך כלל, מן הממוצע. עובד מן העלייה החדשה אינו שקול, אפוא, כנגד עובד ממוצע במשק, ולכן יש לאמוד את תרומת העולים לכוח-העבודה במונחים של שנות עבודה של עובד ממוצע.

כן קיימים הבדלים בין יוצאי ארצות שונות, הנובעים מגורמים שונים, כגון מבנה מקצועי שונה, רמת השכלה שונה, ועוד.

הפריון עולה במרוצת הזמן, בד בבד עם הוותק בארץ. אך בהעדר נתונים ישירים על עליית הפריון נסתייע לצורך המדידה בנתונים על עליית ההכנסה של העולים עם עליית הוותק ועל הפרשי ההכנסה בין עולים מארצות מוצא שונות. אולם כאן נניח שעליית הפריון מהירה מכפי המצטייר מתוך נתוני ההכנסה, שבהם באים לידי ביטוי גם שיעורי התעסוקה הנמוכים יותר אצל העולים החדשים בעבר.

לוח 4

פריון העבודה של העולים, לפי יבשת המוצא והוותק*

הוותק	הפריון, באחוזים	
	מן הפריון הממוצע במשק	מן הפריון הממוצע של יוצאי אותה יבשת מוצא
	יוצאי אסיה-אפריקה	יוצאי אירופה-אמריקה
שנה א'	50	70
שנה ב'	60	80
שנה ג'	70	90
שנה ד'	75	100
ממוצע 4 השנים הראשונות	65	85
	90	

* מספרים מעוגלים.

תרומת העלייה לכוח העבודה, במונחים של עובדים ממוצעים, לפי יבשת המוצא והוותק*

לכל 10,000 עולים			
התרומה לכוח העבודה, במונחים של עובדים ממוצעים	הפריון, באחוזים מהפריון הממוצע במשק	מספר העובדים (לפי לוח 3)	יבשת המוצא והוותק
		3,620	א י ר ו פ ה - א מ ר י ק ה
2,110	$58 = 70 \times \frac{10}{12}$		שנה א'
3,077	85		שנה ב'
3,620	100		שנה ג'
3,982	110		שנה ד'
		2,707	א ס י ה - א פ ר י ק ה
1,137	$42 = 50 \times \frac{10}{12}$		שנה א'
1,624	60		שנה ב'
1,895	70		שנה ג'
2,030	75		שנה ד'
			כל היבשות
1,625			שנה א'
2,350			שנה ב'
2,760			שנה ג'
3,000			שנה ד'

* מספרים מעוגלים.

לפי נתוני סקר החיסכון, 1957/58 (ראה הנספח, לוח 5), לגבי יחידות חקירה¹ שבהן עבד ראש היחידה כל השנה, הגיעה ההכנסתו מעבודה של ראש יחידה מעולי אירופה-אמריקה שהגיעו אחרי 1948, ל-89 אחוזים מן ההכנסה הממוצעת; אצל יוצאי אסיה-אפריקה הגיעה ההכנסה ל-65 אחוזים מן ההכנסה הממוצעת; הפרשים אלה הם תוצאה של גורמים שונים, מלבד הוותק בארץ, כגון רמת ההשכלה, הגיל, ומשלוח-היד. ניתוח מקיף של בעיה זו ושל משקלם היחסי של הגורמים השונים נעשה על ידי גיורא חנוך². גורם חשוב להפרשי ההכנסות הוא ההבדלים בשיעורי התעסוקה; ואילו לצורך הניתוח שלנו, המבוסס על ההנחה של תעסוקה מלאה, יש לנו עניין בהפרשים הנובעים מן הוותק ושאר הגורמים שנמנו לעיל בלבד.

נתונים ישירים של הפרשי ההכנסות אינם בנמצא. ממצאיו של חנוך מלמדים, כי כשאנו מנכים את השפעות ההשכלה והגיל, מגיעה הכנסתם הממוצעת של העולים, בחמש השנים הראשונות לבואם ארצה, ל-65 אחוזים מן ההכנסה הממוצעת. ההתקרבות לממוצע ההכנסה של קבוצת יבשת המוצא עם עליית הוותק מהירה יותר אצל יוצאי אסיה-אפריקה מאשר אצל יוצאי

¹ בדרך כלל — משפחה; ראה הגדרות בסקר בנק ישראל, מס' 10.

² גיורא חנוך, "הבדלי הכנסות בישראל", מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, דין וחשבון חמישי, ירושלים, יולי 1961.

אירופה-אמריקה. העולה מגיע להכנסה הממוצעת כעבור 10 שנות ותק בערך. ההפרש בין יוצאי בשנות שונות קיים גם לאחר מכן.

בשאלת אומדן הבדלי הפריזם אין מנוס מהנחות פשטניות מרחיקות לכת. לפי נתוני סקר החיסכון, 1957/58, הגיעה ההכנסה הממוצעת מעבודה אצל ילידי אירופה-אמריקה ל-110 אחוזים מההכנסה הממוצעת, ואילו אצל ילידי אסיה-אפריקה — ל-75 אחוזים. כאן יוצאים אנו מתוך הנחה, שנתונים אלה משקפים את הבדלי הפריזם שהם פרי הבדלים במבנה המקצועי, בהשכלה, בגיל וכיוצא באלה. עליית הפריזם עם הוותק שווה, בקירוב, לפי הנחותינו, אצל שתי הקבוצות, ובשנה הרביעית משתווה פריזם העבודה של העולה החדש לממוצע של קבוצת יבשת המוצא. שאליה הוא שייך. לפי ג. חנוך אין השוויון מושג אלא בשנה העשירית. כן מניחים אנו שהעולה החדש מתחיל לעבוד חודשיים, בממוצע, לאחר בואו ארצה, ובשנה הראשונה עובד הוא, איפוא, 10 חודשים. אומדן התרומה לכוח העבודה, במונחים של "עובדים ממוצעים", מובא בלוח 5.

3. ההשקעה הדרושה בענפי הייצור

כבר עמדנו לעיל על השיקולים המחזקים את ההשערה, כי בתנאי ביקוש גואה מתבטאת השפעתה העקיפה של העלייה בהגדלת ההשקעות היצרניות. כאן ננסה לבדוק מהן תגובות ההסתגלות הספונטאניות האפשריות בעקבות גיאות נוספת בביקוש ובהעדר התערבות מצד המדיניות הכלכלית, וללמוד על ההשפעה הצפויה בתחום ההשקעות.

העלייה תביא, כאמור, להחשת הגידול בביקוש המקומי, בעוד הרחבה נוספת של התפוקה המקומית נתקלת במגבלה של מחסור בכוח עבודה. מחסור כגון זה מגביל את הרחבת התפוקה, גם אם מצויות במשק עתודות של ציוד ומתקנים.

הביקוש המוגבר יהיה נוטה להביא לעליית מחירים, ובנסיבות אלה אפשריות כמה דרכי תגובה מצד המשק: סילוק המגבלה העיקרית על ידי הגדלת ההשתתפות בכוח העבודה; הגדלת כמות התפוקה המופנית לשוק המקומי על חשבון היצוא; סיפוק נוספת הביקוש על ידי הגדלת היבוא; והגדלת ניצולת המתקנים, בגבולות התחומים על ידי כוח העבודה המצוי.

הגדלת ההשתתפות בכוח העבודה בטווח הקצר תיתכן, אם אמנם תיתכן, רק על ידי העלאת שכר. הגדלה זו יש בה משום תרומה להתגברות על המחסור בעובדים בטווח הקצר, אך בטווח הארוך עלול שכרה לצאת בהפסדה, שכן ההכנסה המוגדלת כתוצאה מעליית השכר — לא רק של העובדים הנוספים, אלא של כלל העובדים — תגדיל את עודף הביקוש, וממילא גם עודף הביקוש לעובדים, אלא אם כן יהיה החיסכון השולי חיובי.

בטווח הארוך ניתן להגדיל את שיעור ההשתתפות הממוצע בכוח העבודה, אולם לשם כך יש צורך במערכת מקיפה של אמצעים בתחום החינוך, השכר והתעסוקה, המסים ועוד. ואילו כאן אמורים הדברים בתגובת המשק בטווח הקצר, ומבחינה זו נראה כי אין הגדלת ההשתתפות בכוח העבודה בעקבות העלאת השכר עשויה לתרום לפתרון הבעיה.

הביקוש המקומי המוגבר יכול להביא לצמצום היצוא בשתי דרכים. כשהמוצר יש לו שוק חיצוני ומקומי כאחד, תביא עליית רמת המחירים בשוק המקומי לירידה ביצוא או, לפחות, לאי-הרחבתו. כשהמוצר אין לו שוק מקומי, או כשאין הביקוש המקומי מתרחב, תביא עליית המחירים בשוק המקומי להפניית גורמי ייצור מענף זה לענפים המייצרים לשוק המקומי.

עליית המחירים תאפשר גם את עליית יציאות הייצור בלי לפגוע ברווחיות. מחירי התשומות המקומיות, ובעיקר השכר, יעלו. והיצרנים-היצואנים, שמחירי מוצריהם נקבעים בשוק העולמי, התחרותי, שוב לא יוכלו לעמוד בתחרות על התשומות המקומיות עם היצרנים המייצרים לשוק המקומי.

התוצאה המיידית של הגברת הביקוש המקומי עלולה להיות, איפוא, הרעה במאזן התשלומים עקב צמצום היצוא; מאידך, יהיה בכך משום תמריץ להגברת ההשקעות. עליית יציאות הייצור תיתן דחיפה להגדלת ההשקעות, כי היצרנים ישאפו לחזור ולהוריד את יציאותיהם על ידי השקעות נוספות, ולעבור לעקומת יציאות של טווח ארוך, הנמוכה מזו של הטווח הקצר. במידה שעליית השכר היא הגורם העיקרי לעליית היציאות בטווח הקצר, ישאפו היצרנים להשקיע בייחוד בציוד המכוון לחיסכון בעובדים, גם אם קודם לכן עמד לרשותם עודף כושר ייצור במתקנים ובציוד.

הגדלת היבוא לשם סיפוק הביקוש המוגדל היא פתרון אפשרי, ובתנאים מסוימים — אף רצוי מנקודת הראות של הטווח הארוך, כפי שנראה להלן; אולם אין לצפות כי ללא התערבותה של המדיניות הכלכלית יגיב המשק על הביקוש המוגבר דווקא בצורה זו. החלפת יבוא וההגנה על הייצור המקומי הם מעיקריה המקודשים של המדיניות הכלכלית, וכל סטייה מהם עתידה להתקל בהתנגדות מוסדית חזקה. אם תחול עליית מחירים, כמצופה, תתאפשר הרחבת התפוקה המקומית אף ביציאות שוליות עולות. מניעת הרחבה כזאת תיתכן רק על ידי מדיניות כלכלית מפורשת — ואף זאת רק תוך התנגדות חריפה. אף אם יבוטל חלק מן ההגנה על הייצור המקומי, הרי משיפתח פתח ליבוא מתחרה, ישאפו היצרנים שמחירי מוצריהם יעלו — והדיון כאן מבוסס על ההנחה של העדר מדיניות מאזנת — להתחרות בו על ידי השקעות חדשות המכוונות להורדת יציאותיהם. עם זאת יש להניח כי הייצוב יחול ברמת מחירים גבוהה מאשר קודם לכן, והיצרנים יפעילו לחץ למתן הגנה בפני יבוא מתחרה גם ברמת מחירים מקומית גבוהה יותר.

יש להניח כי במשק מתרחב, כדוגמת המשק הישראלי, מצויות תדיר עתודות של כושר ייצור מוחשי בלתי מנוצל. אף אם אין הדבר כך, הרי כושר הייצור הפיסי לעולם אינו גודל קבוע ועומד, ולפחות בטווח הקצר ניתן, בדרך כלל, להרחיב את התפוקה אל מעבר להיקף הנורמלי בטווח הארוך יותר.

אולם כשמדברים על כושר ייצור, מתכוונים בכך לציוד ולמתקנים, ומניחים הנחה סמויה שאין מחסור בגורמי ייצור אחרים, כגון חומרי גלם ועבודה. במצב טכנולוגי נתון אין גורמי הייצור השונים בבחינת תחליפים זה לזה, אלא בבחינת משלימים, שהיחסים הטכניים ביניהם קבועים למדי. הגברת הניצולת אפשרית משום כך רק כאשר יחד עם עודף כושר הייצור המוחשי מצויות גם עתודות כוח אדם מובטל. גורם הייצור שבו מתגלה מחסור לראשונה הוא הקובע את גבול הרחבת התפוקה. וכשיש מחסור בכוח אדם, הרי זה לא מעלה ולא מוריד אם באותה שעה עצמה מצוי עודף כושר ייצור מוחשי.

לכאורה ייתכן, שעצם הרחבת התפוקה תביא לחסכוניות¹. אך הללו תלויים בדרך כלל, בשינוי מבנה, במעבר מיחידות ייצור קטנות ליחידות ייצור גדולות יותר — כלומר הריהם תוצאה של השקעות נוספות. בטווח הקצר יש מקום, להלכה, להתמחות ענפית מוגברת, שתביא לידי הקצאה נאותה יותר של גורמי הייצור. אך ההנחה שתהליך כזה יתחולל באורח ספונטאני היא הנחה דחוקה ביותר. ניידותם של גורמי הייצור, ושל העובדים בכלל זה, אינה גדולה, למעשה. מלבד זאת שואפים היצרנים — בייחוד במשק אוליגופוליסטי — לשמור על מעמדם היחסי בשוק, ואין הם נוטים לוותר על ייצור מוצרים כלשהם מחשש ערעור יחסי השוק הקיימים.

אולם גם אם נשמיט לפי שעה את ההנחה, שהמגבלה העיקרית להרחבת התפוקה היא המחסור בעובדים, יש מקום להשערה, כי גם אם יוכל המשק לספק את הביקוש המוגבר בטווח הקצר על ידי הגדלת שיעור הניצולת, יביא הדבר כעבור זמן קצר להשקעה נוספת, ולחזרה לרמה

¹ Economies of scale

הקודמת של עודפי כושר ייצור. את המשק הישראלי מציינת התרחבות מתמדת של הביקוש, והיקף ההשקעות נקבע, בדרך כלל, על ידי ציפיות המשקיעים לגבי ההתפתחות העתידה של השוק, ולא על ידי היקף הביקוש בטווח הקצר. הביקוש הנובע מעלייה מוגברת יהווה תוספת לביקוש גואה בלא-הכני. הוא יחיש את שיעור ההתרחבות ויגביר את ציפיות המשקיעים להתרחבות נוספת. ולכן גם אם ניתן יהיה להגדיל את שיעור הניצולת בטווח הקצר, תומרץ ההשקעה, ובכלל אי-פליגותה¹ יוצרו מחדש עודפי כושר ייצור. באחת, במשק מתרחב — עתודה לא מבוטלת של כושר ייצור היא בבחינת תופעה של קבע.

נחזור עתה להנחה, שהמגבלה העיקרית להרחבת התפוקה היא המחסור בכוח אדם. גם אם מצויות עתודות של כושר ייצור מוחשי, אי אפשר יהיה לנצל בגלל המחסור בעובדים. מלבד הגורם שנוכח לראשונה, יביא, איפוא, הביקוש המוגבר במצב זה לנטייה לחילופי עבודה בהון, וההשקעות שיעשו לשם כך יגבירו את עתירות ההון במשק; בד בבד עם זאת יעלה, בדרך כלל, היחס הון-תפוקה².

כללו של דבר: נראה, כי תגובות ההסתגלות הספונטאניות של המשק נוטות להביא להגדלת ההשקעות. גם הגדלת היבוא עשויה לשמש תחליף להגדלת הייצור המקומי רק בטווח הקצר, ובטווח הארוך יידחק היבוא הנוסף על ידי ייצור מקומי מורחב — אף הוא בעזרת השקעות נוספות.

אומדן ההשקעה היצרנית

לצורך אומדן ההשקעות היצרניות יוצאים אנו מתוך ההנחה שלא יחול כל שינוי ביחס בין ההון לתפוקה בענפים השונים. גם אם בעיקרו של דבר כפויה עלינו הנחה זו מחמת העדר נתונים על היחס השולי בין ההשקעה לכושר הייצור, אין היא אלא הנחת-מינימום. המחסור הצפוי בעובדים יביא, כאמור, לחילופי עבודה בהון, וגם ההתקדמות הטכנולוגית הטבעית עתידה להגדיל את עתירות ההון במשק. אומדן ההשקעות המבוסס על ההנחה של יחס קבוע בין ההון לתפוקה הוא, איפוא, בבחינת אומדן-חסר.

גידול הביקוש בשנה, בה מגיע זרם העלייה, מביא להגדלת כושר הייצור בתפוקה מאוחרת יותר³. הגדלה זו אינה יכולה להיות מיידית, גם אם ההחלטות לגביה תתקבלנה לאלתר: הביצוע הטכני וההבשלה של ההשקעות החדשות דורשים זמן. עד אז יחולו במשק שינויים שונים, כגון עליית מחירים, עלייה קצרת-טווח בניצולת, צמצום היצוא וכדומה, שיביאו לידי שיווי-משקל ארעי בין הביקוש המוגדל לבין ההיצע האפשרי בטווח הקצר.

יש לשער שמסיבות שונות מפגרת החלטת היצרנים להגדיל את כושר הייצור אחרי הגידול בביקוש. נניח, איפוא, כי בממוצע מגיע הפיגור לחצי שנה, וכי התקופה הנדרשת לביצוע ההשקעות היא בת שנה. ביצוע ההשקעות חוזר ומגדיל את הביקוש — הפעם לנכסי השקעה. חלק מביקוש נוסף זה מופנה ליבוא, וחלק — לתפוקה המקומית של נכסי השקעה. הביקוש הצרכני, הנובע במישרין מן העלייה ומן ההשקעות הצרכניות הקשורות בה, יוצר, איפוא, ביקוש נוסף לנכסי השקעה מחצית השנה לאחר תחילת העלייה.

הרחבת התפוקה הדרושה לסיפוק הביקוש לנכסי השקעה תהיה לה אותה השפעה כמו הרחבת הביקוש הראשונית: הענפים המייצרים נכסי השקעה יגדילו אף הם את השקעותיהם.

¹ פליגות — divisibility

² במושג "עתירות הון" מצינים אנו כאן את היחס בין התשומה השוטפת של הון לבין תשומת העבודה; המושג "יחס הון-תפוקה" מציין את היחס בין מלאי ההון לבין התפוקה השנתית. עלייה בעתירות ההון מלחה, אם כי לא בהכרח, בעליית היחס הון-תפוקה.

³ הדברים אמורים, כמובן, בעלייה בקנה מידה גדול בלבד. עלייה מצומצמת לא תהיה לה השפעה של ממש על ההשקעות במשק.

גם לגבי הרחבה זו נניח אותו פיגור, והשפעת "המחזור השני" תתגלה, איפוא, כולה בשנה השנייה לאחר תחילת העלייה. באותה אופן ייווצרו "מחזורים" נוספים של השקעות, כשכל "מחזור" מפגר אחרי קודמו בחצי שנה.

אומדן תוספת כושר הייצור הדרושה בכל תקופה מבוסס על היחס הון-תפוקה לשנת 1958 לפי אומדנו של ברונו¹ ועל אומדנים ארעיים לגבי הרכב ההשקעות בענפים השונים, לפי ענפי המקור של נכסי ההשקעה. על-יסוד הביקוש לנכסי השקעה נוספים נאמדה, ושוב בעזרת לוחות תשומה-תפוקה, התפוקה הנוספת, הדרושה בכל תקופה. בדומה לביקוש הראשוני נגזרו מאומדן התפוקה גם אומדן כוח העבודה הדרוש ואומדן היבוא².

החישוב נעשה במפורט לגבי ארבעת "מחזורים" הראשונים, כך שההשפעה הראשונית של הביקוש הנובע מן העלייה משתרעת, בהתחשב בפיגורים שהנחנו, עד סוף השנה הרביעית. מההשפעה המתגלה ב"מחזורים" שלאחר כך, ההולכת ומצטמצמת "ממחזור" ל"מחזור", התעלמנו כאן למען הפשטות³.

לוח 6

אומדן ההשקעות האנדוגניות, הנובעות מהתרחבות הביקוש המקומי בעקבות העלייה*

(אפרי 71)

לכל 10,000 עולים				סוג נכסי ההשקעה
התקופה למן תחילת גל העלייה				
שנה א'	שנה ב'	שנה ג'	שנה ד'	
9,366	15,957	-6,061	- 8,692	נכסי השקעה מתפוקה מקומית
4,114	7,286	-3,055	- 4,218	נכסי השקעה מיבוא ישר
13,480	23,243	-9,116	-12,910	סך כל ההשקעה האנדוגנית

* הפירוט לפי ענפי המשק וכן התפוקה המקומית הדרושה לייצור השקעות אלה מבוססים על המקדמים המובאים בלוח 5 בנספח. האומדנים הם במהירי 1960. הדברים נכתבו לפני הפיחות של פברואר 1962. אולם אין בתוצאותיו הצפויות של הפיחות כדי לשנות את עיקרי המסקנות.

¹ ראה לעיל.

² מקדמי ההון מובאים בנספח, לוח 4.

³ הואיל ועניינו של הניתוח הוא בתוספת ההשקעות הנובעת מעלייה בביקוש הראשוני, עלינו להניח, כי בהמשך ההתפתחות, כשיקטן הביקוש הראשוני, תהיה "תוספת" ההשקעות שלילית. פירוש הדבר הוא, שבתגובה על הגיאות הראשונית בביקוש בעקבות העלייה משקיעים היצרנים יותר משהיו משקיעים אילו ידעו מראש על התפתחות הביקוש. הגל הראשון של תוספת ההשקעות יביא, איפוא, להיווצרות עודפי כושר ייצור — מעל למת הביקוש בשוק הגל הראשוני. בדומה לתגובה על גיאות הביקוש יצמצמו היצרנים את השקעותיהם עד למטה מהרמה שהיתה קיימת אלמלא השפעת העלייה. בחשבון השפעות העלייה, נסו, יתבטא הדבר ב"תוספת" שלילית להשקעה — דבר אשר במשק סטאטי ייתכן רק על ידי אייחוד נכסי הון שהתבלו. אפשר לראות התפתחות זו כיצירת "מקדמה" של כושר ייצור נוסף עם ראשיתה של גיאות הביקוש, אשר תנוצל בשנים מאוחרות יותר — שוב על יסוד אותן הנחות של פיגורי תגובה — על ידי צמצום רמת ההשקעות ה"נורמאלית".

כמו בניתוחים אחרים של השפעת ה"מאיץ", אשר מודל פשטני שלו מונח ביסוד ניתוחו, מגיעים אנו, איפוא, למסקנה שגל העלייה גורם תנודות בפעילות ההשקעות במשק: בתקופה הראשונה הוא מגביר את ההשקעות עד למעלה מן הרמה הצפויה בהעדר העלייה, ואילו בתקופה מאוחרת יותר הוא צמצם אותן עד למטה מאותה רמה.

השקעות גל עלייה אחד על מאזן כוח העבודה, על היבוא ועל ההשקעות, לפי שנים

לכל 10,000 עולים							
שנה ד'	שנה ג'	שנה ב'	שנה א'				
א. מאזן כוח העבודה							
3,000	2,760	2,350	1,625	1. התרומה הממשית של העולים לכוח העבודה			
				2. הביקוש לעובדים הנובע מהרחבת התפוקה המקומית			
	1,230	1,240	1,200	4,800	א. מצריכה ומהשקעות צרכניות		
-20	-1,250	370	-870	3,430	2,230	6,100	1,300
							ב. מהשקעות יצרניות
770	770	770	770	3. הביקוש לעובדים בשירותי ציבור וממשלה			
+2,250	+1,620	-1,850	-5,245	עודף ביקוש (-) או היצע (+) של עובדים			
ב. היבוא (אלפי ל"י) *							
				1. יבוא ישיר			
	2,340	2,140	1,940	2,150	א. לצריכה ולהשקעות צרכניות		
380	-1,960	780	-1,360	6,110	4,170	4,260	2,110
							ב. להשקעות יצרניות
				2. יבוא חומרי גלם			
	940	920	870	3,120	א. לצריכה ולהשקעות צרכניות		
220	-720	400	-520	1,000	130	3,870	750
							ב. להשקעות יצרניות
				3. סך כל היבוא			
	3,280	3,060	2,810	5,270	א. לצריכה ולהשקעות צרכניות		
600	-2,680	1,180	-1,880	7,110	4,300	8,130	2,860
							ב. להשקעות יצרניות
ג. ההשקעות (אלפי ל"י)							
				20,000	1. השקעות בשיכון		
	40	750	990	1,750	2. השקעות צרכניות אחרות		
-12,910	-9,120	23,240	13,480	3. השקעות יצרניות			
12,870	-8,370	24,230	35,230	סך כל ההשקעות **			

* לסי שער של 1.80 ל"י לדרולר.

** ההשקעה ה"שלישית" החל בשנה השלישית היא אומדן צמצום ההשקעה למטה מן הרמה ה"נורמלית", שהיתה מתקיימת אלמלא תוספת עלייה. ראה בנוף הסקירה להלן, סעיף (ד), ההשקעות.

התחלקות ההשקעה האנדוגנית הכוללת, המובאת בלוח 6, בין השנים היא שרירותית, ועיקר מטרתה כאן — ההדגמה. גבולות הזמן של התהליך עשויים להיות מצומצמים או רחבים יותר. ייתכן גם שבמהלכו יגדל משקלו של היבוא בתוך כלל ההשקעות, אם ייווצר במשק מצב של תעסוקת-יתר, והתפוקה המקומית לא תוכל לספק את מלוא הביקוש לנכסי ייצור.¹ ההשקעה היצרנית יחד עם ההשקעות הצרכניות, פרט לשיכון, מסתכמות לפי אומדנו ב-6,000 ל"י בערך למועסק נוסף. אם נשווה זאת לנתונים על הגידול הכולל במלאי ההון נמצא שאין באומדן שלנו, המתייחס להשקעות היצרניות ולהשקעות הצרכניות הישירות בלבד, משום הפרזה, ולא עוד אלא שהוא עשוי להיות בבחינת אומדן-חסר.

4. ממצאים ומסקנות

(א) גידול התפוקה המקומית

תוספת התפוקה הנובעת מעלייה של 10,000 נפש, הן כתוצאה מן הביקוש הראשוני לצריכה ולהשקעות צרכניות והן כתוצאה מהשפעות העקיפין שלו על ההשקעות היצרניות, נאמדת ב-125 מיליון ל"י בארבע השנים שלאחר תחילת העלייה: בשנה הראשונה תסתכם התוספת ב-70 מיליון ל"י; בשנה השנייה ב-40 מיליון ל"י; בשלישית ב-13 מיליון ל"י וב-2 מיליון ל"י לאחר מכן. בעוד שתוספת התפוקה המיועדת לסיפוק הצריכה השוטפת קבועה בגודלה ומגיעה ל-12 עד 16 מיליון ל"י, תצטמצם ההשקעה מן השנה השלישית ואילך עד למטה מן ההיקף שהיתה מגיעה אליו אלמלא העלייה, כך שסך התפוקה במשק כמעט ולא יגדל. גידול התפוקה יצריך תוספת עובדים וכן גידול של יבוא חומרי הגלם, נוסף ליבוא הישיר הנובע מן הביקוש הסופי.

(ב) מאזן כוח האדם

תוספת העלייה אינה עתידה לגרום להיווצרות עודף כוח עבודה אלא החל מן השנה השלישית, בערך, לאחר תחילת גל העלייה — גם בלי להביא בחשבון את כוח האדם הדרוש לצורכי ההשקעות היצרניות (ראה לוח 7).

לוח 8

השפעות זרם עלייה במשך 3 שנים על מאזן כוח העבודה, על היבוא ועל ההשקעות, לפי שנים

לכל 10,000 עולים לשנה				
שנה א'	שנה ב'	שנה ג'	שנה ד'	
				א. עודף היצע (+) או עודף ביקוש (-) של עובדים
-5,245	-7,095	-5,475	+2,020	
8,120	15,230	16,410	8,890	ב. היבוא (מיליוני דולרים)
35.2	59.4	51.0	2.9	ג. ההשקעות (מיליוני ל"י)

¹ לא נגענו כאן בשאלת מימון של ההשקעות הנוספות הללו, וההנחה הסמויה היא, שלא תהיה מגבלה מבחינת מקורות המימון — הנחה מציאותית בתנאי המדיניות הכלכלית הנוכחית.

מסתבר, איפוא, שהעלייה, כשהיא לעצמה, ללא שינוי מקביל במבנה המשק, אין בה בתנאים הקיימים ובמסגרת מדיניות הקליטה הנוכחית משום פתרון לבעיית המחסור בכוח אדם; להיפך, היא עתידה להחמיר את הבעייה, לפחות בטווח הקצר.

במידה שאין הדברים אמורים בגל אחד, שאחריו יחזור זרם העלייה לרמתו הרגילה, אלא בגיאות שתימשך זמן רב, תיוספנה כמובן השפעות העלייה בשנים הבאות על אלה של הגל הראשון. אם נניח, איפוא, זרם עלייה של 10,000 נפש לשנה במשך שלוש שנים רצופות, נקבל את התוצאות המובאות בלוח 8.

לאומדן תוספת העובדים הקשורה בגידול תפוקת ענפי הייצור יש להוסיף את הגידול במספר עובדי השירותים הציבוריים השונים, כגון משרדי הממשלה, הרשויות המקומיות, שירותי הבריאות, החינוך, הסעד, הדת, המשפטים וכו'. משקלם של עובדי שירותים אלה בכלל המועסקים נשאר יציב בשנים האחרונות ומותר, איפוא, להניח, שמספרם עומד ביחס קבוע, פחות או יותר, לגודל האוכלוסייה. מספר עובדי השירותים הציבוריים מגיע ל-770 לערך לכל 10,000 תושבים. גידול מספרם יהיה תלוי במידה מסוימת באופן קליטת העולים: ככל שיגדל אחוז העולים המופנים ליישובים חדשים מעיקרם, יגדל גם מספר עובדי השירותים שיידרשו.

כל האמור לעיל על מאזן כוח האדם מבוסס על ההנחה הסמויה של גיידות מלאה. אך ברור שאין הנחה זו מתקיימת, והחיכוך, שהוא תוצאה של אי התאמה מבחינת המבנה המקצועי בין היצע העובדים לבין הביקוש לעובדים, עוד עלול להקטין את תרומתה האפקטיבית של העלייה לכוח העבודה. העלייה בתפוקה הממוצעת לעובד גם היא לא הובאה כאן בחשבון, הואיל והניתוח מתייחס לטווח הקצר בלבד. עיקר הצרכים בכוח האדם נובעים מן ההשקעות הצרכניות, שרובן השקעות בבנייה. (ראה להלן: ההשקעות).

(ג) היבוא ומאזן התשלומים

השפעת העלייה על מאזן התשלומים שני פנים לה: ראשית, ההרעה במאזן הנובעת מעצם גידול היבוא הדרוש לצריכה ולהשקעות; שנית, ההתחרות, לפחות בטווח הקצר, מצד הביקוש המקומי המוגבר ביצוא, אם על ידי משיכת מוצרים מן היצוא לשוק המקומי, ואם על ידי משיכת גורמי ייצור מן הייצור לשם יצוא לייצור לצורכי השוק המקומי.

היבוא, המיועד לצריכה הפרטית של העולים ולצריכה הציבורית השוטפת הכרוכה בקליטתם, מהווה חלק קטן בלבד מכלל היבוא שיהיה נדרש אם יהיה המשק חופשי להגיב ללא התערבות מצד המדיניות הכלכלית.

כבכל יתר התחומים הגורם העיקרי הקובע את ההשפעה על מאזן התשלומים הוא היקף ההשקעות. בגלל מרכיב היבוא הגדול בהן רבה יותר השפעת ההשקעות היצרניות על היבוא מאשר על מאזן כוח האדם.

כפי שניווכח להלן, ייתכן שמבחינת צורכי המשק בטווח הארוך עדיפה הרעה מסוימת במאזן התשלומים על שאר תוצאותיה האפשריות של העלייה.

(ד) ההשקעות

אף כי מבחינה כמותית קטנה השפעתן של ההשקעות היצרניות לעומת הצריכה וההשקעות הצרכניות, הרי אם תינתן דחיפה להרחבתן, כפי שיש לשער, ואם יהיה המשק חופשי להגיב ללא הכוונה, תהיה להן השפעה סטרוקטוראלית חשובה. על יסוד ההנחה של פיגור-התגובה של היצרנים על תמריץ ההשקעות שבהתרחבות הביקוש עקב העלייה, יהיה היקף הביקוש הנובע מן ההשקעות היצרניות קטן יחסית בשנה הראשונה — כ-13.5 מיליון ל"י לעומת 33.5 מיליון ל"י של הביקוש

לצריכה פרטית ולהשקעות צרכניות. בשנה השנייה יעלה היקף ההשקעות היצרניות ל-23 מיליון ל"י, בעוד שיתר מרכיבי הביקוש יצטמצמו עד ל-9 מיליון ל"י בלבד (ראה לוחות 1 ו-7). אם לא תימשך העלייה, תצטמצמה ההשקעות ה"נורמאליות" בשנים שלאחר מכן כמשקל שכנגד להשקעת-היתר בשתי השנים הראשונות.

בתוך פעילות ההשקעות היצרניות יש להבחין בין שני גלים בעלי משמעות שונה. הגל הראשון, הקטן יותר, נוצר בעקבות גידול הביקוש לצריכה שוטפת. הוא משקף את המעבר לרמה גבוהה יותר של ביקוש צרכני. כלומר, הוא מהווה תגובה על שינוי של קבע במשק (אם להתעלם, כמובן, מן האפשרות של נסיגות מחזוריות בביקוש הצרכני כתוצאה מגורמים אחרים, שאינם תלויים בעלייה).

לא כן גל ההשקעות השני, הבא בעקבות הביקוש הנובע מההשקעות הצרכניות ומן הגל הראשון של ההשקעות היצרניות. גל זה גדול מן הראשון, והוא מכוון לרמת תפוקה, שאין להניח כי תתקיים גם בשנים שלאחר מכן, אלא אם כן תהיה העלייה באותם הממדים לדבר של קבע או שפעילות ההשקעות תקבל דחיפה מגורמים אחרים ותישאר ברמה גבוהה. הקפיצה הפתאומית בפעילות הבנייה, למשל, תביא להגברת ההשקעות בענפים המספקים לה תשומות; ומשיחלוף גל הבנייה עלולות השקעות אלה להישאר בלתי מנוצלות. הוא הדין בענפים אחרים, המייצרים נכסי השקעה במישרין או בעקיפין, אשר ידורבנו להרחבת השקעותיהם. הנחנו לעיל, שהיצרנים יגיבו על הירידה שתחול לאחר מכן בפעילות המשק, באותו אופן בו יגיבו על ההתרחבות הראשונית, ויצמצמו את ההשקעות שתוכננו באופן נורמאלי — כמשקל שכנגד להשקעת-היתר; אולם מותר לפקפק אם אין הנחה זו מרחיקת לכת. אולי מן הראוי להניח, שהתרחבות הביקוש הראשונית תביא לגידול בהשקעות ללא צמצום מקביל לאחר מכן — בייחוד מאחר שההתרחבות והצמצום בביקוש משפיעים בצורה שונה על ענפים שונים, ואין ענף אחד מצמצם את השקעותיו בשל השקעות מופרות בענף אחר. כך ייווצרו, איפוא, עודפי כושר ייצור שייעלמו רק בהדרגתיות רבה.

אף אם תיתכן ההסתגלות ליחס הון-תפוקה קבוע, כפי שהנחנו, במשק בכלל, עלולים להיווצר עיוותים מבחינת היחס בין הענפים השונים: דווקא באותם הענפים שבהם מהווה כוח העבודה גורם מגביל לגבי הרחבת התפוקה, ואשר משום כך ישקיעו יותר, עלול להיווצר לאחר מכן עודף כושר ייצור ניכר.

יתר על כן, גל ההשקעות כולו, על שני מקורותיו, עלול לעמוד בניגוד למטרות הרצויות מבחינת הטווח הארוך. שומה על המשק להגדיל את חלקו של היצוא בתפוקה, ולשם כך עליו לסגל את מבנה מערכת הייצור שלו במידה גוברת והולכת לצורכי השוק החיצוני. אלמלא ההבדלים מבחינת מבנה מערכת הייצור בין השוק המקומי לבין שוקי היצוא עשויות היו ההשקעות, המדורבנות על ידי ביקוש העלייה לצריכה, להביא להגדלת הפריק. אולם מבנה הצריכה המקומית ומבנה מערכת הייצור התואמת אותה אינם מתאימים, בדרך כלל, לדרישות היצוא. וכך עלולות איפוא ההשקעות להגדיל דווקא את משקלם של אותם החלקים במערכת הייצור שאינם מותאמים לצורכי היצוא.

מכאן, שאם יהיה המשק חופשי להגיב ללא הכוונה, עלול להיווצר במבנה מערכת הייצור עיוות ממושך מבחינת היחס בין השוק המקומי לבין היצוא. גם אם לא תחוללנה ההשקעות שינוי בעתירות ההון, ייווצר במשק כושר ייצור בלתי מנוצל, לאחר שפעילות ההשקעות תחזור ותצטמצם. כשמטרת ההשקעות היא חילופים של עבודה בהון בשל מחסור ארעי בעובדים, יש בהן כדי להביא כעבור זמן לאבטלה: עודף הביקוש לעובדים עתיד להיעלם במרוצת הזמן, משיחלוף גל ההשקעות הראשוני ועם עליית פריון העבודה של העולים, אולם בינתיים יחולו חילופים של עבודה בהון,

ודבר זה עלול להביא לאבטלת הון ועבודה גם יחד במועד מאוחר יותר, כיוון שהעלייה בעתירות ההון תתרכז בעיקר בענפים המייצרים לצורכי השוק המקומי. כפי שראינו, תופסת פעילות הבנייה מקום מרכזי בתהליך הזה, הן על שום משקלה הרב בתוך כלל ההשקעות והן על שום השפעתה המסועפת על כל יתר ענפי המשק. מעמדה האסטרטגי של הבנייה קובע ממילא את הגבולות שאין להתיר למשק לחרוג מהם.

(ה) הפתרונות האפשריים

נמצאנו למדים, כי בהעדר הכוונה מצד המדיניות הכלכלית עלולים להיגרם עיוותים לא רק בטווח הקצר, אלא אף במידה חמורה יותר בטווח הארוך. מדיניות כלכלית שתכליתה למנוע את השפעות העלייה, המתנגשות במטרות חשובות אחרות של המשק, והיווצרות סתירות בין העלייה לבין המטרות הכלכליות — יש בידה לנקוט בכמה קווי פעולה. ראשית, אפשרית פעולה כללית לריסון היקף הפעילות הכלכלית, ובראש וראשונה היקף הצריכה, על ידי אמצעים אנטי-אינפלציוניים מקובלים. משמעותה המעשית של פעולה כזאת על רקע מדיניות הקליטה והשפעת העלייה על המשק תהיה — העלאת מסים, בעיקר על קבוצות ההכנסה הגבוהה, ומדיניות של עודף תקציב בד בבד עם מדיניות מוניטרית מרסנת. מדיניות ריסון כללית כגון זו כל כמה שלא תהא קשה לביצוע מבחינה חברתית, הרי במצב של גיאות כלכלית ומחסור בכוח עבודה היא בבחינת הכרח שאין מנוס ממנו. אולם שיטה זו עקיפה מכדי שאפשר יהיה להסתמך עליה בלבד לצורך טיפול בבעיות ספציפיות, ואין לדעת את מידת יעילותה לגבי נקודות התורפה של המשק. בד בבד עם בלימת פעילות השקעות, פרי גיאות בת-יומה, עלולה שיטה זו לבלום אף פעילות השקעות שהיא חלק מתהליך הצמיחה הרגילה של המשק. מסתבר, איפוא, כי על אף החיוב שבשיטה זו עדיפים עליה אמצעים סלקטיביים יותר. הניתוח שלעיל מכליט את התחומים שבהם יש מקום להתערבות סלקטיבית לשם השגת מטרות ספציפיות.

התחום הבולט ביותר כנושא להתערבות בטווח הקצר הוא תחום הבנייה. פעילותו של ענף זה תהיה נתונה לתנודות חריפות, אם ייקבע היקפה על ידי גודל העלייה. במידה, שאין, לצפות לזרם עלייה מוגבר במשך שנים אחדות, לפחות, ובמידה שאין זה רצוי להגביר את הבנייה לצורכי האוכלוסיה הקיימת, לאחר שיחלוף זרם העלייה, כדי לקיים על-ידי כך את רמת הבנייה החדשה באורח קבוע — מן הראוי להגביל את היקף הבנייה כך שלא יחרוג ממסגרת מגבלות גורמי הייצור המצויים. ריסון הבנייה שלא לצורכי העולים מן ההכרח שיימשך לפחות במשך תקופת העלייה המוגברת.

היקף הבנייה ניתן לריסון באמצעים נוחים יחסית, כגון הטלת מסים על רשיונות בנייה, ובשל מעמדו האיסטרטגי במשק יביא הריסון בענף זה ממילא גם לריסון בענפים התלויים בו. אם תוגבל הבנייה להיקף הרצוי מבחינת הטווח הארוך — ורק בתנאי זה — יש מקום לעודד את הגדלת עתירות ההון בענף זה, המעסיק קרוב לעשירית מכוח העבודה במשק, ולשחרר על ידי כך כוחות עבודה לענפים אחרים.

הוא הדין בענפים אחרים שהתרחבותם ניתנת לריסון, ובראש וראשונה ענפי השירותים והשירותים הציבוריים. גם בענפים אלה, המעסיקים היום למעלה מחמישית מכלל כוח האדם הנוסף שידרש דרך קבע כתוצאה מן העלייה, ראוי להגביר את עתירות ההון לשם שחרור כוח אדם לענפי המשק אחרים.

שונה המצב במקצת בענפי היצוא. אלה אינם עתידים להצטמצם במרוצת הזמן; להיפך, שומה על המשק להרחיבם. בהעדר התערבות מצד המדיניות הכלכלית עשויה העלייה להביא להגדלת ההשקעות ועתירות הון גם בענפי היצוא — אולם תוך חיכוכים, ורק לאחר בריחה של

כוח עבודה מענפי היצוא ולאחר העלאת שכר. ייתכן, איפוא, שמן הראוי להקדים תרופה למכה, ולעודד את הגדלת עתירות ההון בענפי היצוא, נוסף להגדלת כושר הייצור, על-ידי מדיניות מכוונת. יש להניח שהגדלת עתירות ההון תגביר את כושר התחרות של ענפי היצוא על-ידי הורדת יציאות הייצור, שהיא מטרה רצויה כשלעצמה.

מאידך, שונה אופיה של פעילות ההשקעות שהיא תוצאה של הרחבת הביקוש לנכסי השקעה. ביקוש זה הוא במידה רבה בעל אופי חולף, בהיותו לא פרי מגמות צמיחה מתמידות אלא תוצאת הדחיפה החד-פעמית של העלייה. הגדלת כושר הייצור על-ידי השקעות אלה, בין אם תיעשה בדרך של הגדלת עתירות-ההון ובין אם לאו, תביא כעבור זמן להיווצרות כושר ייצור בלתי מנוצל לאורך ימים. הלחץ של עודפי כושר ייצור אלה, שיתרכזו בעיקר סביב ענף הבנייה, יעורר ודאי לחץ פוליטי וכלכלי כבד לקיום רמת בנייה גבוהה מתמדת, שמבחינת הקצאת המקורות בין השימושים השונים משמעותה העלאת קבע של רמת הצריכה במשק.

על מנת למנוע עיוותים בטווח הארוך עקב הפניית השקעות לאפיקים בלתי רצויים מוטב לבלום את הרחבת התפוקה — אפילו על ידי הגברת היבוא והפניית מוצרי יצוא לשוק המקומי. הרעה ארעית במאזן התשלומים עשויה להיות פחותה במשקלה מן ההרעה שבגידול ההשקעות, בהיקף העולה בהרבה על הצריכה הנובעת מן העלייה — השקעות שמרכיב היבוא בהן גדול יותר. השלמה עם הרעה כזו תיתן למשק את השהות הדרושה כדי לסגל את מערכת הייצור שלו לצרכים, המתחייבים ממטרותיו הכלכליות בטווח הארוך יותר, וכדי לספוג את הזעזוע הנגרם על-ידי גיאות חולפת בעלייה, מבלי שייפגע תהליך הצמיחה היציב.

אף על פי שמבחינת הטווח הקצר אין בעלייה משום פתרון לבעיית המחסור בכוח אדם, הרי בתהליך הצמיחה היציב, המכוון להשגת המטרות הכלכליות של המשק בטווח הארוך, עשוי הדירבון שבעלייה מוגברת להוות גורם חיובי ביותר — אם יביא להגדלת עתירות ההון במשק ולעליית הפריון. תנאי לכך — שההשקעות החדשות תהיינה מותאמות מבחינה סטרוקטוראלית למטרות הכלכליות בטווח הארוך, ומבנה מערכת הייצור לא ייקבע על ידי תנודות חולפות.

נספח

לוח 1

אומדן גמישויות ההוצאה לנפש, ואומדן הגידול השנתי הממוצע בצריכה הפרטית

שיעור הגידול השנתי (אחוזים)	הגמישות	
הצריכה מענפי המשק		
5.5	0.6	1. גידולי שדה
6.1	0.7	2. מוצרי בעלי חיים
6.1	0.7	3. פרי הדר
4.3	0.4	4. שאר ענפי החקלאות
8.0	1.0	5. מכרות ומחצבים
5.5	0.6	6. מזון
9.2	1.2	7. טכסטיל והלבשה
14.1	2.0	8. עץ ונגרות
9.8	1.3	9. נייר והדפסה
8.6	1.1	10. עור והנעלה
6.7	0.8	11. גומי ופלסטיקה
14.1	2.0	12. כימיה וצבעים
6.7	0.8	13. זיקוק דלק
14.1	2.0	14. מינרלים
8.0	1.0	15. יהלומים
8.0	1.0	16. מתכת בסיסית
8.0	1.0	17. מוצרי מתכת
19.0	2.8	18. מכונות וציוד
8.0	1.0	19. בנייה
11.0	1.5	20. חשמל
4.3	0.4	21. מים
10.4	1.4	22. תחבורה יבשתית
14.1	2.0	23. ספנות ותעופה
8.0	1.0	24. שאר ענפי התחבורה
8.6	1.1	25. שירותים ומסחר
צריכה של תשומות ראשוניות		
10.4	1.4	יבוא
10.4	1.4	מסים על היבוא
10.4	1.4	סובסידיות ליבוא
8.0	1.0	שכר עבודה

אומדן הוצאות הקליטה השוטפות של הממשלה והמוסדות הלאומיים ואומדן ההשקעות
בשיכון ובשירותים, ל-10,000 עולים במשך 4 שנים

(אלפי ל"י)

הוצאות ציבוריות	הוצאות שיכון	השקעות בשירותים
1. גידולי שדה	1.0	—
2. מוצרי בעלי חיים	24.4	—
3. פרי הדר	1.8	—
4. שאר ענפי החקלאות	16.9	—
5. מכרות ומחצבים	—	—
6. מזון	45.8	—
7. טכסטיל והלבשה	143.3	2.1
8. עץ ונגרות	336.0	1,241.4
9. נייר והדפסה	—	6.5
10. עור והנעלה	2.7	—
11. גומי ופלסטיקה	—	—
12. כימיה וצבעים	7.8	—
13. זיקוק דלק	—	—
14. מינרלים	—	—
15. יהלומים	—	—
16. מתכת בסיסית	—	—
17. מוצרי מתכת	7.3	30.3
18. מכונות וציוד	—	667.0
19. בנייה	—	10,487.5
20. חשמל	—	—
21. מים	—	—
22. תחבורה יבשתית	77.1	—
23. ספנות ותעופה	1,920.0	—
24. שאר ענפי התחבורה	—	—
25. שירותים ומסחר	1,103.4	—
סך הכל מתפוקת ענפי המשק	3,687.5	12,434.8

**אומדן התפוקה המקומית, הנובעת מהצריכה הפרטית של העולים,
מהוצאות קליטה ומהשקעות צרכניות, לפי ענפי מקור, שנה א'**

(אלפי ל"י)

השימוש הסופי ממנו נובעת התפוקה				הענף
סך הכל	השקעות צרכניות	צריכה ציבורית	צריכה פרטית	
358.4	18.6	12.6	327.2	1. גידולי שדה
1,466.3	2	42.4	1,423.7	2. מוצרי בעלי חיים
56.7	—	1.3	55.4	3. פרי הדר
616.0	22.0	16.3	577.7	4. שאר ענפי החקלאות
631.5	605.0	4.4	22.1	5. מכרות ומחצבים
2,101.9	21.8	47.8	2,032.3	6. מזון, משקאות וטבק
1,205.1	114.1	255.8	835.2	7. טכסטיל והלבשה
2,512.1	1,859.0	393.2	259.9	8. עץ ונגרות
810.1	224.0	80.1	506.0	9. נייר והדפסה
255.4	—	3.3	252.1	10. עור והנעלה
187.2	109.1	25.2	52.9	11. גומי ופלסטיקה
954.2	467.3	32.0	454.9	12. כימיה וצבעים
571.3	344.5	59.9	166.9	13. זיקוק דלק
3,182.2	3,143.1	10.5	28.6	14. מינרלים אל-מתכתיים
1	—	—	1	15. יהלומים
1,022.6	971.7	9.2	41.7	16. מתכת בסיסית
1,579.6	1,371.3	40.4	167.9	17. מוצרי מתכת
1,268.7	840.1	118.8	309.8	18. מכונות וציוד חשמלי
21,576.7	21,557.2	8.2	11.3	19. בנייה
449.8	204.5	18.8	226.5	20. חשמל
179.2	20.3	6.8	152.1	21. מים
3,120.9	1,857.1	294.6	969.2	22. תחבורה יבשתית
2,537.3	24.9	2,478.5	33.9	23. ספנות ותעופה
471.4	217.2	68.6	184.9	24. שאר ענפי התחבורה
9,295.0	3,641.7	2,226.4	3,426.9	25. שירותים ומסחר
56,409.7	37,635.4	6,255.1	12,519.2	סך כל תפוקת ענפי המשק

מקדמי ההון הקבוע (ההשקעה בענפי המקור,

ענף ייעוד	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	ענף מקור
1. גידולי שדה	45.6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2. בעלי חיים	—	53.5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3. פרי הדר	—	—	113.0	—	—	—	—	—	—	—	—	
4. שאר ענפי החקלאות	—	—	—	140.0	—	—	—	—	—	—	—	
5. מכרות ומחצבים	—	—	—	—	1.1	0.2	0.3	0.3	0.3	0.2	0.4	
6. מזון, משקאות וטבק	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
7. טכסטיל והלבשה	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
8. עץ ונגרות	1.6	—	0.6	0.3	1.6	0.3	0.4	0.4	0.5	0.3	0.6	
9. נייר והדפסה	—	—	—	—	1.1	0.2	0.3	0.3	0.3	0.2	0.4	
10. עור והנעלה	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
11. גומי ופלסטיקה	—	—	—	—	1.1	0.2	0.3	0.3	0.3	0.2	0.4	
12. כימיה וצבעים	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
13. זיקוק דלק	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
14. מינרלים אל-מתכתיים	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
15. יהלומים	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
16. מתכת בסיסית	—	—	—	—	0.5	0.1	0.2	0.1	0.2	0.1	0.2	
17. מוצרי מתכת	3.3	—	0.1	0.7	10.3	2.0	3.1	2.8	3.6	2.3	4.1	
18. מכונות וציוד חשמל	21.6	0.3	7.5	4.8	23.6	4.6	7.1	6.3	8.2	5.4	9.4	
19. בנייה	27.9	60.6	20.9	11.1	68.5	11.3	7.1	15.4	10.9	3.1	8.6	
20. חשמל	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
21. מים	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
22. תחבורה יבשתית	1.0	—	0.5	0.2	2.2	0.4	0.7	0.6	0.7	0.5	0.9	
23. ספנות ותעופה	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
24. שאר ענפי התחבורה	1.3	—	0.5	0.2	1.8	0.4	0.5	0.5	0.6	0.4	0.7	
25. שירותים ומסחר	7.2	0.1	2.4	1.5	11.4	2.3	3.4	3.1	4.1	2.7	4.6	
יבוא ישיר	32.7	—	11.3	7.2	55.9	11.0	16.9	14.8	19.7	12.5	22.3	
מסים על התפוקה	2.6	—	0.9	0.7	1.1	0.2	0.3	0.3	0.3	0.2	0.4	
מסים על יבוא	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
סך הכל (ל"י)	1.45	1.15	1.59	1.67	1.80	0.33	0.41	0.45	0.50	0.28	0.53	

באגודות לכל 1 ל"י של תפוקה בענף הייעודי)

25	24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	0.1	0.2	0.3	1.2	0.1	0.7	0.5	1.0
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1.8	—	—	—	—	—	0.4	0.3	0.5	1.8	0.1	1.0	0.9	1.4
—	—	—	—	—	—	—	0.2	0.3	1.2	0.1	0.7	0.5	1.0
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	0.2	0.2	0.3	1.2	0.1	0.7	0.5	1.0
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	267.4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	0.1	0.2	0.6	—	0.3	0.3	0.5
0.3	—	—	—	14.5	29.4	1.1	2.3	3.2	11.7	0.9	7.1	5.5	9.9
1.4	35.1	8.1	26.6	47.9	85.2	2.6	5.3	7.4	26.9	1.9	16.4	12.7	22.8
24.0	76.7	—	1.2	637.4	183.1	0.5	12.7	15.0	20.4	1.0	26.9	6.1	11.4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
0.2	2.1	—	1.6	4.4	6.6	0.2	0.5	0.7	2.6	0.2	1.6	1.2	2.1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
0.1	1.6	—	1.9	4.4	6.6	0.1	0.5	0.5	2.0	0.2	1.3	1.0	1.7
0.5	2.4	0.8	1.3	10.0	4.0	0.4	2.6	3.7	13.1	0.9	7.9	6.2	11.4
2.1	42.2	159.1	59.1	128.1	192.2	4.4	12.6	17.6	66.2	4.5	38.7	30.2	53.6
0.4	—	—	27.8	—	—	—	0.2	0.3	1.2	0.1	0.7	0.5	0.8
0.6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
0.31	1.60	1.68	1.20	11.14	5.07	0.10	0.38	0.50	1.50	0.10	1.04	0.66	1.20

**ההכנסה מעבודה של ראש יחידת חקירה
(מקר הסכונות המשפחה 1957/8)**

הכנסות ראש היחידה מעבודה (ל"י)	האחוז מכלל יחידות החקירה	יבשת הלידה והותק בארץ, של ראש יחידה
3,333	100.0	כל היחידות
3,513	10.1	ילידי הארץ
2,314	22.6	ילידי אסיה-אפריקה
2,905	4.8	ותיקים
2,222	15.9	עולי 1948 עד 1954
1,592	1.9	עולי 1955 עד 1958
3,651	67.3	ילידי אירופה-אמריקה
4,149	38.7	ותיקים
2,973	28.2	עולי 1948 עד 1954
3,183	0.4	עולי 1955 עד 1958
4,012	43.5	כל הוותיקים
2,703	44.1	עולי 1948 עד 1954
1,845	2.3	עולי 1955 עד 1958